

4. D Y S K U S J E – K O R E S P O N D E N C J A

Pamiętnik Literacki CXIII, 2022, z. 4, PL ISSN 0031-0514

DOI: 10.18318/pl.2022.4.20

KAMILA BUDROWSKA Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0003-3400-3966

KILKA UWAG W ZWIĄZKU Z ARTYKUŁEM „ZMIERZCH EDYCJI KRYTYCZNYCH?” MARII PRUSSAK

W opublikowanym w „Pamiętniku Literackim” artykule *Zmierzch edycji krytycznych?* snuje Maria Prussak rozważania na temat zdecydowanego, jej zdaniem, zapóźnienia polskiego edytorstwa i braku prób unowocześnienia warsztatu¹. Wszechstronną dyskusję z tym tekstem podjął Wojciech Kruszewski², a polemiczna część jego wypowiedzi może stać się inspiracją do pogłębionego namysłu nad kondycją, drogami rozwoju i zadaniami współczesnego polskiego edytorstwa naukowego.

Krytykuje Maria Prussak także edycje uwzględniające istnienie ingerencji cenzuralnych oraz refleksję badawczą na ten temat, w tym serię „Badania Filologiczne nad Cenzurą PRL”³. Na początku tej części wywodu przywołuje przykład wydania *Pamiętnika z powstania warszawskiego*⁴ Mirona Białoszewskiego – z następującym komentarzem:

Zbyt radykalni w rekonstrukcyjnym zapale wydawcy Mirona Białoszewskiego na podstawie rękopisu wprowadzili zmiany do autoryzowanych tekstów, kompilując „nowe – odcenzurowane, poprawione i uzupełnione – edycje” i naruszając delikatną strukturę starannie dopracowanych utworów. Te zabie-

¹ M. Prussak, *Zmierzch edycji krytycznych?* „Pamiętnik Literacki” 2020, z. 4. Przytoczenia z tego artykułu lokalizuję w tekście głównym.

² W. Kruszewski, *Dzieło – horyzont działań edytorskich*. Jw., 2021, z. 1.

³ „Badania Filologiczne nad Cenzurą PRL”. Red. nauk. K. Budrowska. T. 1–10. Warszawa 2012–2022. Serię budują następujące książki: T. 1: „*Lancetem, a nie maczugą*”. *Cenzura wobec literatury i jej twórców w latach 1945–1965*. Red. K. Budrowska, M. Woźniak-Łabieniec. Warszawa 2012. – T. 2: K. Budrowska, *Zatrzymane przez cenzurę. Inedita z połowy wieku XX*. Warszawa 2013. – T. 3: *Literatura w granicach prawa (XIX–XX w.)*. Red. K. Budrowska, E. Dąbrowicz, M. Luł. Warszawa 2013. – T. 4: *Kariera pisarza w PRL-u*. Red. M. Budnik, K. Budrowska, E. Dąbrowicz, K. Kościewicz. Warszawa 2014. – T. 5: *1984. Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*. Red. K. Budrowska, W. Gardocki, E. Jurkowska. Warszawa 2015. – T. 6: „*Sztuka czytania między wierszami*”. *Cenzura w komunikacji literackiej w Polsce w latach 1965–1989*. Red. K. Budrowska, M. Kotowska-Kachel. Warszawa 2016. – T. 7: K. Mojsak, *Cenzura wobec „prozy nowocześniejszej”, 1956–1965*. Warszawa 2016. – T. 8: W. Gardocki, *Cenzura wobec literatury polskiej w latach osiemdziesiątych XX w.* Warszawa 2019. – T. 9: A. Wiśniewska-Grabarczyk, *Książki z Mysiej. Literatura w świetle poufnych Biuletynów urzędu cenzury z lat 1945–1956*. Warszawa 2021. – T. 10: K. Budrowska, *Cenzura i okolice. Studia o cenzurze instytucjonalnej w Polsce w latach 1944–1990*. Warszawa 2022.

⁴ M. Białoszewski, *Pamiętnik z powstania warszawskiego*. Przygotowanie edycji tomu [tak w oryginale – K. B.] A. Poprawa. Warszawa 2014.

gi sprawiły jednak, że czytelnik nie ma szansy poznać w całości żadnego z dokumentów wykorzystanych przy konstruowaniu najnowszej, już nieautorskiej wersji *Pamiętnika z powstania warszawskiego*. [s. 35]

Zgadzać się z negatywną opinią autorki artykułu na temat sposobu wydania dzieła Białoszewskiego, wyjaśnić muszę, że wspomniana edycja – chociaż zaopatrzona w krótką *Notę od wydawcy* oraz rejestr najważniejszych zmian⁵ – nie spełnia kryteriów edycji naukowej, a redaktorzy w żaden sposób nie odnieśli się do obszernego stanu badań na temat cenzury. Warto również dodać, że w studiach zogniskowanych na problemie cenzurowania literatury nie używa się określenia „wersja odcenzurowana”, najprawdopodobniej jest to inwencja stylistyczna zatrudnionych w PIW-ie specjalistów od sprzedaży. Wydań popularnych, w których wykorzystuje się wersje tekstu sprzed ingerencji cenzury, pojawia się zresztą coraz więcej, co łączyć można z próbami zainteresowania czytelników utworami wielokrotnie już wznawianymi⁶.

Dalej Prussak odnosi się bezpośrednio do napisanych bądź zredagowanych przeze mnie prac, choć nie podaje ich zapisów bibliograficznych:

Problematyczna jest, oczywista na pozór, sytuacja ingerencji cenzury instytucjonalnej – dzieło dotarło do odbiorców w kształcie narzuconym przez opresyjny urząd, często pod wpływem tych ingerencji zostało przekształcone i uzupełnione przez autora, i jako takie zaczęło funkcjonować w obiegu czytelniczym w konkretnym historycznym momencie. Tym problemom poświęcona jest seria „Badania Filologiczne nad Cenzurą PRL”, redagowana przez Kamilę Budrowską. Inaczej niż autorzy prac zamieszczanych w tej serii sądzę, że przywracanie tekstu sprzed ingerencji cenzury nie może być rekonstruowaniem czegoś, co miałyby zastąpić dzieło, jakie w swoim czasie było czytane, recenzowane i wywierało wpływ na inne teksty kultury. Może być najwyżej traktowane jako jego zablokowana niedyś wersja, udostępniona po latach. Publikowanie dzieł, w których do funkcjonującej już latami książki wkleja się (często odmienną czcionką) fragmenty usunięte przez cenzurę, narusza integralność autoryzowanych wersji. Nie należy wypierać tekstu ogłoszonego przez autora z procesu historycznoliterackiego. [s. 35]

Tu odnotować można zastosowaną w artykule *Zmierzch edycji krytycznych?* strategię niedoczytania i pominięcia. Po pierwsze, tylko niewielką część tekstów zamieszczonych w serii poświęcono problematyce edytorskiej, zdecydowana większość to opracowania historycznoliterackie. Nieprawdą jest, po drugie, że autorzy nielicznych publikowanych w serii wypowiedzi dotyczących edytorstwa w jakimkolwiek miejscu proponowali „rekonstruowanie czegoś, co miałyby zastąpić [podkreśl. K. B.] dzieło, jakie w swoim czasie było czytane, recenzowane i wywierało wpływ na inne teksty kultury”. Proponują wyłącznie, by zmiany, które wprowadzono pod wpływem zaleceń instytucjonalnej cenzury w wydaniach naukowych, omó-

⁵ Rejestr zmian figuruje jako *Fragmenty usunięte wcześniej przez redakcję i przywrócone w niniejszym wydaniu lub dodane przez Autora podczas radiowego nagrania* (Białoszewski, op. cit., s. 234–248). Jak możemy przeczytać w *Nocie od wydawcy*, w edycji z 2014 r. skompilowano trzy postacie tekstu: wersję z trzeciego wydania *Pamiętnika z powstania warszawskiego* z 1976 r. (ostatniego z życia autora), maszynopis wydania pierwszego z r. 1970 oraz autorskie nagranie „niemal całego” *Pamiętnika*, dokonane między 5 V a 25 VIII 1981 i przechowywane w Archiwum Polskiego Radia.

⁶ Zob. m.in. S. Grzesiuk: *Boso, ale w ostrogach*. Warszawa 2018; *Na marginesie życia*. Warszawa 2018; *Pięć lat kacetu*. Warszawa 2018. Każda z tych publikacji opatrzona została informacją: „pierwsze wydanie bez skreśleń cenzury”.

wić we wstępach do edycji, komentarzach edytorskich, przypisach. Nigdy w tekście głównym – by nie niszczyć integralności tekstu właśnie⁷.

Postulat publikowania fragmentów inną czcionką w serii „Badania Filologiczne nad Cenzurą PRL” również się nie pojawia. Edycja taka wydaje się jednak – wbrew temu, co pisze Prussak – nie tylko do pomyślenia, ale i do przygotowania. Tak bowiem ogłoszono w oryginale, potem także w tłumaczeniach, powieść *Mistrz i Małgorzata* Michaiła Bułhakowa, dzieło genialne, przy tym głęboko i wielokrotnie cenzurowane⁸. Tradycje edytorstwa naukowego są w Rosji długie i niepodważalne, a przecież do takiej edycji – z wcześniej usuniętymi przez cenzurę fragmentami, które zaznaczono odmienną czcionką – doszło. Myślę, że warto zapytać: dlaczego? Może potraktowano ją jako specyficzną, wyjątkową, istniejącą obok szeregu innych jako znamieny przykład?

Za jeden z atutów dobrze rozwijającego się zachodniego edytorstwa uznaje Maria Prussak studia naukowe nad historią tekstu, jego publikacji i recepcji (s. 42). Wydaje się, że badania nad procesem i skutkami cenzurowania dzieł literackich i pokazywanie tak specyficznej, jak cenzorska, recepcji dobrze się w ten nurt wpisuje: uzupełnia bowiem w sposób istotny historię tekstu.

⁷ Zob. np. Budrowska, *Zatrzymane przez cenzurę*, s. 27.

⁸ M. Bułhakow, *Utwory wybrane*. T. 4: *Mistrz i Małgorzata*. Przeł. I. Lewandowska, W. Dąbrowski. Wybór, posł. A. Wołodźko-Butkiewicz. Warszawa 2018. W nocie edytorskiej pojawia się informacja, że jest to wydanie oparte na edycji *Mistrza i Małgorzaty* z 1969 r., ogłoszonej przez Possev-Verlag z Frankfurtu nad Menem, w której opublikowano pełny tekst powieści, zaznaczając kursywą fragmenty usunięte przez sowiecką cenzurę. Natomiast we wskazanym tu polskim wydaniu z r. 2018 owe cenzuralne opustki zaznaczono pogrubieniem. Dziękuję prof. Grzegorzowi Przebindzie oraz dr Iwonie Wiśniewskiej za skonsultowanie owych kwestii.